

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528) www.economy.nayka.com.ua | № 7, 2019 | 26.07.2019 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.7.3](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.7.3)

УДК 37.014.23:37.014.5

Т. В. Березяню,
д. е. н., доц., Національний університет харчових технологій
ORCID: 0000-0001-9228-4239

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

T. Berezianko,
doctor of econ., as.prof., National University of Food Technologies
Researcher ID: F-8763-2018

EUROPEAN INTEGRATION GUIDELINES FOR EDUCATIONAL PROCESSES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Пропоновану публікацію присвячено розгляду питань адаптації політики в сфері освіти з урахуванням вимог та напрямків євро інтеграційних прагнень України. В статті розглянуто зв'язок світових напрямків цілей розвитку людства до 2030 року у контексті потреб людського капіталу. Розглядаються зовнішні та внутрішні вимоги до формування та рівень їх спів падіння для національної освітньої сфери. В статті здійснено спробу продемонструвати різновекторність політик МОН, рекомендацій ЄС, потреб вдосконалення якості людського капіталу з точки зору розвитку якісних складових національного суспільства та можливостей бюджетного забезпечення. В статті зроблено акцент на неспівпадінні високого рівня освіченості працездатного населення із заниженими та децю примітивними вимогами ринку праці та міжнародних коригувань. Випереджальний рівень освіченості населення дисонує із ресурсною орієнтацією національного ринку та низько кваліфікаційних очікуваннями міграційного простору. Означений висновок спонукає до постановки питання щодо необхідності підтягування економічної площини реалізації людського капіталу на внутрішньому просторі і європейського освітнього простору до рівня українського.

The proposed publication is devoted to the issues of adaptation of the policy in the field of education, taking into account the requirements and directions of the European integration aspirations of Ukraine. The purpose of the paper is to review the processes of the higher and academic schools of Ukraine taking into account the needs of the Euro-oriented development direction. Research methods have chosen the tools of comparison, comparison and evaluation of existing processes, their consequences and the explicit and hidden regulatory goals. The article deals with the connection of world directions of human development goals to 2030 in the context of the needs of human capital. The external and internal requirements for formation and the level of their collapse for the national educational sphere are considered. In particular, the tasks of development, the requirements of the Summits and the tasks of the National Government are highlighted, and the regulatory tools to which the Ministry of Education and Science of Ukraine are implementing. The regulatory body tries to declare in accord with the global development goals, it

is possible to fulfill the tasks of the lender, which does not allow to effectively carry out the development of human capital in the interests of society. The article attempts to demonstrate the diversity of MES policies, EU recommendations, needs for improving the quality of human capital in terms of the development of qualitative components of the national community and the possibilities of budget support. The article emphasizes the non-matching high level of education of the able-bodied population with the underestimated and somewhat primitive requirements of the labor market and international adjustments. The advanced level of education of the dissonant population with the resource orientation of the national market and the low qualification expectations of the migration space. This conclusion leads to the question of the need to tighten the economic plane of human capital in the internal space and European educational space to the level of Ukrainian. Conclusions Summarizing the results of the systematization of external tasks and internal needs, one can single out perspective directions of the future state policy that will bring convergence of European and national directions of education development: actualization of the content of training of specialists in accordance with updated standards of higher education; the introduction of a new accreditation procedure for educational programs is adapted to the requirements of the European Space (ESG); modernization of material and technical support of institutions of higher education; reformatting the system of distribution of expenditures for higher education; introduction of effective state regulation of the development of human capital through the improvement of the system of higher education.

Ключові слова. Вища освіта; політика; людський капітал; розвиток; міжнародні вимоги.

Keywords. Higher education; politics; human capital; development; international requirements.

Постановка проблеми. Всебічний та повномасштабний розвиток людського капіталу є однією з основ міжнародного співробітництва. Зазначимо, що Самітом G-20 2013 року цей напрямок визначено у якості основного завдання національним урядам для мобілізації внутрішніх можливостей зростання. В Порядку денному в галузі розвитку на період до 2030 року [1], розвиток людського капіталу зазначено як засіб досягнення бажаного рівня прогресу. Серед переліку 17 Цілей сталого розвитку найбільші зусилля має бути спрямовано на розвиток людського капіталу, з яких особливо виокремлено:

- Ціль 1: подолання бідності;
- Ціль 3: Міцне здоров'я і добробут;
- Ціль 4: Якісна освіта;
- Ціль 8: гідна праця і економічне зростання;
- Ціль 10: скорочення нерівності.

Реалізація означених завдань передбачає роботу урядів в напрямку підвищення базових стандартів життя, досягнення соціальної рівності, сприяння справедливому соціальному розвитку.

Виконання означених приписів з урахуванням національних умов ставить перед Україною низку завдань політичного, управлінського та економічного гатунку:

- забезпечення: доступності якісної шкільної освіти, дошкільного розвитку, професійної освіти підлітків;
- підвищення: якості вищої освіти, зв'язку науки та освіти; поширеності серед працюючого населення навичок та кваліфікацій, необхідних для отримання гідної зайнятості.

Аналіз останніх публікацій. Зв'язок між людським капіталом, економічним зростанням та взаємозалежність їх у процесі забезпечення національного розвитку є предметом наукової уваги освітян, наукових дослідників, експертів, політики та громадськості. Практично всі збігаються у думці, що недостатня увага до розвитку людського капіталу призводить до значних суспільних втрат. Цій проблематиці присвячено роботи Я.Жаліло [2], В.Куйбіда [3], Н.Прудка [4], Н.Судакова [5], А.Семенко [6], В.Лозовий [7], О.Попович [8], Т.Богдан [9] та інші.

Мета статті. Забезпечення відповідності міжнародним критеріям та вимогам розвитку людського капіталу ставить перед національним Урядом низку завдань у різних освітніх сферах. Не приніжаючи ролі дошкільної та середньої освіти в країні більш детально розглянемо проблеми освітніх процесів вищої та академічної школи України з урахуванням потреб євро орієнтованого напрямку розвитку.

Викладення основного матеріалу. Формування людського капіталу складається із трьох чинників: доступна робоча сила, кваліфікація робочої сили та якість освітніх інститутів. Вирішальним фактором у системі розвитку людського капіталу належить освіті. За даними ЮНЕСКО освіта впливає на 60% на рівень доходу людини та є важливим чинником якості життя [2].

В міжнародних рейтингах Україна посідає високе місце за рівнем вищої освіти та рівнем оцінки роботи системи освіти та рівня освіченості населення [10].

В рамках розвитку співробітництва з Європейським союзом, які закріплено документом «20 досягнень Східного партнерства до 2020», прийнятого відповідним самітом у листопаді 2017 року, пріоритетом політики сусідства обрано «Мобільність та контакти між людьми» (Пріоритет IV) та напрямок «Молодь, освіта, розвиток навичок і культура», а також «Дослідження та інновації» [11]. Реалізація цих завдань передбачає участь України в програмах «Erasmus+», COSME, «Горизонт 2020» та «Креативна Європа».

До реалізації цієї мети спонукає також комплекс міжнародних зобов'язань у сфері навчання протягом життя, що закріплено у Інчхонській декларації ЮНЕСКО 2015 року «Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної та справедливої якісної освіти та навчання протягом усього життя» [12]. Зобов'язання полягають у безперервному підвищенні якості працівників, вдосконаленню їх навичок та розвитку потенціалу за рахунок з метою забезпечення відповідності працівників цілям розвитку, вимогам економіки, потребам інноваційного виробництва.

Означений напрямок отримав підтримку та розвиток в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом [13]. Освіта, навчання та адаптація молоді до ринкових умов визначено у якості важливого напрямку співробітництва. Незважаючи на те, що рішення про зміст освіти покладаються на національні установи, проте в рамках політики сусідства загальні компетенції, їх межі мають відповідати спільним європейським напрямкам. Україна має враховувати європейські рекомендації аби наблизитись до освітніх стандартів ЄС.

З іншого боку, Угода про асоціацію потребує забезпечення підтримки реформування системи управління науковою сферою та дослідними установами.

Початковий відлік імплантації України до світових освітніх процесів було покладено у 2005 році приєднанням до Болонського процесу, який визначав напрямки модернізації вищої освіти в Європі. Реалізація європейських політик в освіті було закріплено Міністерським Паризьким комюніке 2018 року. До їх складу входять:

- Впровадження 3-циклової системи, що відповідає Європейським кваліфікаціям вищої освіти. Йдеться про: забезпечення відповідності національної рамки кваліфікацій до європейських; впровадження кредитної трансферно-накопичувальної системи оцінки знань; реалізацію короткого циклу освіти; збереження та розвиток якості вищої освіти;

- Забезпечення відповідності національних положень вищої освіти Лісабонській конвенції про визнання кваліфікацій 1997 року. Реалізація цього завдання потребує удосконалення законодавчої бази, якісного розподілу повноважень між органами управління та інститутами (в сфері визначення кваліфікацій вищої освіти), визнання допустимості альтернативних освітніх напрямків, розвиток цифрового забезпечення ідентифікації та зв'язку кваліфікацій;

- Розробка системи якості освіти на основі Стандартів та рекомендацій Європейського простору вищої освіти (European Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, ESG). Пріоритетом цього напрямку є впровадження та розвиток внутрішніх та зовнішніх систем забезпечення якості вищої освіти.

З 2010 року Україна бере участь в Туринському процесі як член Європейського фонду освіти. Туринський процес – це інструмент аналізу політики у галузі професійної освіти та навчання на базі фактичних даних. Параметри Туринського процесу щільно пов'язано із формуванням та розвитком людського капіталу, оскільки аналіз системи професійної освіти в країні здійснюється відносно критеріїв зовнішньої (демографія-міграція, економіка, ринок праці, задоволення соціальних потреб-рівень життя) та внутрішньої (якість початкової та безперервної професійної освіти в межах стандартів, якість матеріально-технічної бази, кадровий потенціал, управління та фінансування) ефективності. Проте як і багатьох областях забезпечення оцінки національного освітнього процесу стримується невідповідністю підходів у збиранні статистичної інформації про стан справ в країні. Методологія Туринського процесу не застосовується через політичні рішення.

Правові та організаційні норми національної вищої освіти встановлено Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.). З метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для діяльності на внутрішніх та зовнішніх ринках праці зусилля зосереджено на розвитку співпраці державних установ та бізнесу із закладами вищої освіти. Прийняття Закону лише формалізувало початок реформування вищої освіти. На початок 2018/2019 рр. в країні діяло 289 університетів, академій та інститутів, з яких 73% - заклади державної та комунальної власності. Загальна кількість студентів, що здобували освіту складала 1522 тис.осіб, а кількість випускників становила 412 тис.осіб.

Політика Уряду в процесі реформування національної освіти полягає у підтримці декількох напрямків:

1. Формування складу закладів вищої освіти, що спроможні забезпечити належну якість освіти. Для цього використано метод крапкової концентрації у середовищі ЗВО шляхом скорочення їх кількості. Зауважимо, що кількість ВНЗ у 1990 р. становила 881; у 1995 р. – 992; у 2000 р. – 1403; у 2005 р. – 2204; у 2019 – 1322. Максимальний обсяг ВНЗ було зафіксовано у 2007 р. – 2372. За 10 років кількість ВНЗ скорочено майже вдвічі – на 45% [14].

2. Разом із цим застосовано інструмент додаткових порогів для вступників, що потребують подолання: єдине фахове випробування як допуск до конкурсного відбору, впровадження ЗНО з окремих предметів. Це дозволило скоротити кількість вступників на 25%. У розвиток методу порогів з 2018 року застосовано обов'язковий до конкурсний іспит з іноземної мови з наук гуманітарних та соціальних наук, журналістики,

права, міжнародних відносин (наказ МОН 22.03.2018 № 270), що дозволило скоротити контингент вступників ще на 12%. Причина полягає у тому, що за даними CEDOS 55,4% студентів обирають саме означені напрямки освіти, нехтуючи інженерними та прикладними сферами. Реакцією на введення штучних порогів вступу національні випускники відповіли активністю у міграційних напрямках. Так з 2013 року кількість українського студентства зросла з 10000 осіб до 35584 у 2017 р. [15], хоча більшість із них виїздить з країни не за гарною освітою, а від поганих умов життя.

3. У сфері коригування вимог до напрямку та якості освіти розроблено близько 200 проектів стандартів бакалаврів та магістрів, у 2018 р. затверджено 51 стандарт бакалавра та 4 – магістра.

4. В 2018 р. утворено Національну агенцію кваліфікацій, яка покликана забезпечити взаємозв'язок процесів викладання та навчання із потребами ринку праці.

5. Найбільш складним є процес реформування системи державного фінансування вищої освіти. Важливим завданням процесу євроінтеграції освіти є реформування її економічних засад. В цьому сегменті стикаються різновекторні інтереси внутрішнього та зовнішнього суспільства.

В багатьох дослідженнях сучасного періоду акцентується увага на низькому рівні адресності, низькій ефективності використання бюджетних коштів, відсутності ефективного розподілу бюджетних коштів, слабкому зв'язку системи підготовки спеціалістів із потребами ринку праці та інш. Сформувати комплексний підхід до освітнього процесу була покликана Національна доктрина розвитку освіти [16], яка мала створити механізми контролю держави за сферою фінансування освіти, формування їх джерел з метою доведення їх до рівня європейської спільноти. Обсяги фінансування мали тенденцію до зростання до 2013 року, проте відставали від темпів інфляції. У абсолютних значеннях сукупний бюджет національної освіти не досягає величин 3-х американських університетів [2, с.131] . Навіть доведення у 2017 р. обсягу бюджетного фінансування до рівня 6% ВВП не дозволило виконати норми ст.78 Закону «Про освіту», де зазначено обсяг асигнувань не менше 7%. Нажаль показники фінансування освіти в Україні не виконувались протягом усіх років незалежності (ст.61 Закону про освіту 1991 року встановлювала 10% розмір асигнувань від ВВП, а також передбачала додаткові валютні вкладення на основну діяльність). Державні на приватні витрати разом із внесками населення склали у 2009 р. – 8,48% ВВП; у 2013 – 7,6%; у 2016 – 6,5%; у 2018 – 6,7%.

Недостатність фінансування освітніх закладів негативно впливає на розподіл коштів: майже 60% надходжень розподіляється на виплату заробітної плати, оплата комунальних платежів досягає 8%, відрядження – близько 3%, і лише до 11% витрачається на проведення науково-дослідних робіт, при цьому 20-30% йде на виплату бюджетних стипендій. Між тим за міжнародними стандартами МСКО-5-7 частка фінансування закладів вищої освіти має становити 32,7-35,8% сукупного споживання освітніх ресурсів. За визнанням експертів хронічне недофінансування негативно вплинуло на матеріально-технічну базу ЗВО, практично зруйнувавши її, або призвівши до свідомого продажу майна колишніх освітніх комплексів. Рівень витрат на 1 студента ледве досягає 20% від європейського стандарту.

Розглядаючи структуру фінансування освітніх закладів зазначимо, що частки учасників процесу розподіляються нерівномірно: 0,5% - юридичні особи; 1% - місцеві бюджети; 45,8% - державний бюджет; 52,7% - кошти фізичних осіб. Практично в фінансуванні національної системи освіти склалась ситуація перекладання значної частини витрат на домогосподарства. В той же час в системі європейського фінансування освітніх витрат прийнято повне покриття потреб за рахунок бюджетних асигнувань.

Проблеми фінансування освіти знаходяться в центрі уваги наукової спільноти: «...проблеми бюджетного фінансування...не мають чітких сформульованих цілей, пов'язаних із розвитком людського капіталу...бюджет України працює не для досягнення суспільно важливих результатів...зміцнення матеріально-технічної бази ЗВО та наукових установ...не здійснюється» [2, с.139] .

Між тим, бізнес любого масштабу не знаходиться осторонь від участі у процесі підготовки майбутніх працівників. Федерація роботодавців України постійно долучається до процесу розробки освітніх стандартів та кваліфікацій: 2011 - 2013 рр. – опрацьовано 150 стандартів; 2014 – 80 стандартів. Проте рівень задоволеності ФРУ освітньою та професійною підготовленістю випускників залишається низьким. «Роботодавець повинен бути мотивованим працювати з системою формальної освіти. В іншому випадку він знайде додаткові можливості для пошуку кадрів поза межами української освітньої системи і тоді втрачає, перш за все, сама держава і сама система формальної освіти», - зазначено у матеріалах конференції «Регіональний вимір Туринського процесу в країнах Східного партнерства», що відбулась за підтримки Єврокомісії [17]. Представники ФРУ наголошували на збереженні диспропорції у процесі підготовки персоналу: запит роботодавця сконцентровано на незадоволенні пропозицією робочого персоналу. Так вимога роботодавця полягає у задоволенні потреби у робочих кадрах на 65%, випускниках вузів на 35%. Проте лише 33% випускників шкіл поступають до професійно-технічних закладів. Представники ФРУ вважають, що цей процес живиться протистоянням МОН та спільноти ректорів закладів вищої освіти. З огляду на це, надією ФРУ є запровадження та розвиток в Україні дуальної освіти, що надасть вибірково академічні знання випускникам ПТУ.

Але, приймаючи участь у організаційних процесах регулювання освітньої діяльності бізнес-асоціації свідомо відсторонюються від фінансової підтримки ЗВО. Відзначимо, що останнім часом ФРУ намагається долучитись до процесу використання бюджетних коштів на освіту. Надія роботодавців щодо перерозподілу бюджетних коштів лежить у площині використання дуальної освіти як інструменту коригування вектору асигнувань.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи результати систематизації зовнішніх завдань та внутрішніх потреб можна виокремити перспективні напрямки майбутньої державної політики, що слугуватимуть зближенню європейських та національних напрямків розвитку освіти: актуалізація змісту підготовки фахівців у відповідності до оновлених стандартів вищої освіти; запровадження нової процедури акредитації освітніх програм адаптовано до вимог європейського простору (ESG); модернізація матеріально-технічного забезпечення ЗВО; переформатування системи розподілу видатків на вищу освіту; запровадження дієвого державного регулювання розвитку людського капіталу через вдосконалення системи вищої освіти.

Перспективним напрямком подальших досліджень у сфері вищої освіти слід вважати всебічний розгляд перспектив розвитку освіти для дорослих, можливостей зближення інтересів роботодавців, ЗВО, держави та суспільства у цілому як дієвого інструменту розвитку національного людського капіталу.

Список літератури.

1. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Дата звернення: 10.07.2019)
2. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ / за ред. О.Піщуліної. К., Заповіт, 2018. 367 с.
3. Куйбіда В. Профанація, або «Про Стратегію сталого розвитку Україна – 2020». URL: http://blogs.lb.ua/vasyl_kuybida/300576_profanatsiya_abo_pro_strategiyu.html. (Дата звернення: 10.04.2019)
4. Прудка Н. Скільки коштують інфаркт та інсульт? Уряд дає 200 млн. на медичний експеримент. *Главком*, 27 червня 2017р. URL: <https://glavcom.ua/publications/skilki-koshtuje-infarkt-ta-insult-uryad-daje-200-mlnna-medichny-eksperiment-422528.html> (Дата звернення: 10.07.2019)
5. Судакова Н., Мегеденюк М. Чому диплом не допомагає знайти роботу? *STUDWAY*, 20 травня 2016р., URL: <http://studway.com.ua/diplom-ne-dopomagaie>. (Дата звернення: 10.07.2019)
6. Семенко А. Фінансування ВНЗ у 2018р. *Uteka.ua*, 15 лютого 2018р. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/Finansirovanie-vuzov-v-2018-godu>. (Дата звернення: 10.07.2019)
7. Лозовий В. Проблема підготовки наукових кадрів для інноваційної сфери в Україні. *НИСД*. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nauka_kadru-e5da6.pdf (Дата звернення: 10.07.2019)
8. Попович О. На яке майбутнє може сподіватися українська наука. *Українська правда*, 17 березня 2017р. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/03/17/223188> (Дата звернення: 10.07.2019)
9. Богдан Т. Руйнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *ZN.ua*, 7 квітня 2018р. URL: https://zn.ua/SCIENCE/razrushenie-ukrainskoy-nauki-kak-sledstvie-klanovo-oligarhicheskogo-stroya-280531_.html. (Дата звернення: 10.07.2019)
10. Ranking of national higher education systems 2017. *U 21*. URL: <http://www.universitas21.com/article/projects/?parentID=152> (Дата звернення: 10.07.2019)
11. 20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens. *EaP|Eastern Partnership*. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20_deliverables_for_2020.pdf (Дата звернення: 10.07.2019)
12. Education 2030. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (Дата звернення: 10.07.2019)
13. Угода про Асоціацію між ЄС та Україною *Короткий посібник з Угоди про Асоціацію*. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf (Дата звернення: 10.07.2019)
14. Заклади вищої освіти. Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (Дата звернення: 10.07.2019)
15. Звіт за результатами діяльності Аналітичного центру CEDOS у 2018 році. URL: <https://cedos.org.ua/uk/pages/zvit-za-2018-rik> (Дата звернення: 10.07.2019)
16. Указ Президента України “Про Національну доктрину розвитку освіти” №347 від 17 квітня 2002р. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Дата звернення: 10.07.2019)
17. ФПУ презентувала сучасний стан системи професійних кваліфікацій в Україні. URL: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=3729&lang=ukr&/> (Дата звернення: 10.07.2019)

References.

1. UN House in Ukraine (2017), “Sustainable Development Goals 2016-2030” available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (Accessed 10 July 2019).
2. Pishchulina, O. (2018), *Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform [Development of human capital: on the way to qualitative reforms]*, Zapovit, Kyiv, Ukraine.
3. Kuybida, V. (2015), “Prophanation, or “About the Strategy of Sustainable Development Ukraine 2020”, available at: http://blogs.lb.ua/vasyl_kuybida/300576_profanatsiya_abo_pro_strategiyu.html (Accessed: 10 July 2019)
4. Prudka, N. (2017), “How much are a heart attack and a stroke? The government gives 200 million to a medical experiment”, *Hlavkom*, available at: <https://glavcom.ua/publications/skilki-koshtuje-infarkt-ta-insult-uryad-daje-200-mlnna-medichny-eksperiment-422528.html> (Accessed 10 July 2019).
5. Sudakova, N. and Mehedeniuk, M. (2016), “Why does a diploma not help to find a job?”, *STUDWAY*, available at: <http://studway.com.ua/diplom-ne-dopomagaie>. (Accessed 10 July 2019).

6. Semenکو, A. (2018), "Financing of universities in 2018", available at: <https://uteka.ua/ua/publication/Finansirovanie-vuzov-v-2018-godu>. (Accessed 10 July 2019).
7. Lozovyi, V. (2015), "Problem of training of scientific personnel for innovation sphere in Ukraine", *NISD*, available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/nauka_kadru-e5da6.pdf (Accessed 10 July 2019).
8. Popovych, O. (2017), "What Ukrainian science can hope for in the future", *Ukrainska pravda*, available at: <https://life.ppravda.com.ua/columns/2017/03/17/223188> (Accessed 10 July 2019).
9. Bohdan, T. (2018), "Destruction of Ukrainian science as a result of the clan-oligarchic system", *ZN.ua*, available at: https://zn.ua/SCIENCE/razrushenie-ukrainskoy-nauki-kak-sledstvie-klanovo-oligarhicheskogo-stroya-280531_.html. (Accessed 10 July 2019).
10. U 21 (2017), "Ranking of national higher education systems 2017", available at: <http://www.universitas21.com/article/projects/?parentID=152> (Accessed 10 July 2019).
11. EaP|Easten Partnership (2019), "20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens", available at: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20_deliverables_for_2020.pdf (Accessed 10 July 2019).
12. UNESCO (2016), "Education 2030", available at: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (Accessed 10 July 2019).
13. European Union (2014), "Association Agreement between the EU and Ukraine. Association Agreement Short Guide", available at: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/association_agreement/guide.pdf (Accessed 10 July 2019).
14. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Higher Homesteads", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (Accessed 10 July 2019).
15. CEDOS (2019), "Report on the results of the CEDOS Analytical Center in 2018", available at: <https://cedos.org.ua/uk/pages/zvit-za-2018-rik> (Accessed 10 July 2019).
16. President of Ukraine (2002), Decree "About the National Doctrine of Education Development", available at: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (Accessed 10 July 2019).
17. Euroosvita (2013), "FRU presented the current state of the system of professional qualifications in Ukraine", available at: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=3729&lang=ukr&/> (Accessed 10 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.06.2019 р.